

Over beleidsverantwoordelijkheid

Reactie op Luc Huyse oproep tot publieke boetedoening

Mark Elchardus

Socioloog aan de VUB

In een zomers opiniestuk in *De Standaard* (18 augustus), vraagt Luc Huyse dat politici meer verantwoording zouden afleggen. Hij verwijst daarbij niet naar handelingen die strafrechtelijk kunnen worden vervolgd en waarvoor iedereen ter verantwoording kan worden geroepen, maar eist dat bewindslui frequenter persoonlijk verantwoordelijkheid opnemen voor de gevolgen van hun beleid. Dat wordt blijkbaar ook het thema van zijn volgend boek. Die vraag komt niet helemaal onverwacht in een samenleving die haar vertrouwen in politici en politieke partijen nagenoeg volkomen heeft verloren. Huyse stelt echter meteen ook de democratie in vraag. De verkiezingen zijn volgens hem geen goed middel om politici op hun verantwoordelijkheden te wijzen. Hij suggereert zelfs (zie verder) dat verkiezingen die functie niet kunnen vervullen. Daarmee wordt één van de wezenlijke functies van de democratie ontkend. Als verkiezingen geen middel zijn om verantwoording van politici te vragen en hen daarop te beoordelen, verliest de stembusgang zijn zin. Ik ben het daarom grondig oneens met de stelling die Luc Huyse verdedigt. Verkiezingen blijven veruit de belangrijkste manier om verantwoording te vragen van politici. Andere middelen daartoe zijn van secundair belang (zoals de publieke verantwoording), onbenullig en gênant (zoals het zich verontschuldigen) en dikwijls onrechtvaardig (zoals een hetze en een veroordeling in de pers).

De argumenten waarmee Huyse de verantwoordingsfunctie van verkiezingen ontkent, houden overigens geen steek. De agenda van verkiezingen laat volgens hem geen ruimte voor verantwoording. Onze electorale geschiedenis

leert anders. Over de laatste veertig jaar werden de traditionele partijen, die in het begin van de jaren zestig het electoraat zelfvoldaan onder elkaar verdeelden, achtereenvolgens ter verantwoording geroepen voor het verwaarlozen van de communautaire problematiek, de milieu-problematiek en de samenlevingsproblemen die voortvloeien uit de migratie. Zij werden duchtig afgestraft. Zowat een derde van het electoraat stapte over naar de verschillende nieuwe partijen die wel aandacht hadden voor de nieuwe problemen. Het succes van die partijen heeft de politieke agenda grondig gewijzigd. Vergeleken met het effect van die opeenvolgende electorale verschuivingen, vormen de gevolgen van de gemediatiseerde Dutroux-affaire en zijn talrijke uitlopers en *side-shows* slechts een mager, mager beestje. Wat rest er van die fameuze Witte Beweging? Het leek een wervelwind, maar blijkt achteraf veeleer een storm in een glas water.

Verder kunnen verkiezingen volgens Huyse geen verantwoordingsfunctie vervullen omdat de consequenties van het beleid pas op lange termijn zichtbaar worden. Dat laatste belet echter niet ze tot inzet van verkiezingen te maken, integendeel. Verkiezingsonderzoek wijst uit dat partijen niet zozeer worden geïdentificeerd en beoordeeld op basis van het programma waarmee ze tijdens de campagne uitpakken, maar wel op basis van de langetermijnimplicaties van hun vroeger optreden. Daarom blijft de VLD een partij van de belastingverlaging, de SP de partij van de sociale zekerheid en de CVP de partij van de christelijke gevoeligheden. Indien, zoals Huyse beweert, nu het ogenblik is aangebroken waarop verantwoording moet worden afgelegd voor het justitiële beleid dat in het verleden

werd gevoerd, dan zijn de verkiezingen van 1999 daartoe een geschikte gelegenheid. Die problematiek staat immers nog volop in de belangstelling van de journalisten en de mare van de tekorten van onze rechtsbedeling is inmiddels tot alle burgers doorgedrongen. Als die verantwoordelijkheidsvraag desondanks geen issue wordt in de verkiezingen, kan daaruit zeker niet worden besloten dat verkiezingen geen verantwoordingsfunctie vervullen. In dat geval lijkt het wijzer te concluderen dat de publieke opinie minder zwaar tilt aan die specifieke verantwoordelijkheidsvraag dan Luc Huyse, van oordeel is dat justitie al voldoende geld opsloopt, niet hoog oploopt met de rechtsstaat of een andere reden heeft om niet rond dat thema te mobiliseren. Verkiezingen dwingen intellectuelen geregeld tot bescheidenheid, gelukkig maar.

Tribunaal van het electoraat

De argumentatie van Huyse roept ook meer fundamentele vragen op. Is het zinvol achteraf naar verantwoordelijken te zoeken, als de consequenties van een beleid die oorspronkelijk niet of moeilijk te voorzien waren, voor iedereen voelbaar worden? Moet een voormalig minister, inmiddels gepensioneerd, voor een soort tribunaal worden gesleept omdat we nu tot het besluit komen dat het beleid waarvoor de man een paar decennia terug verantwoordelijk was, niet deugde? Er is zeker een plicht tot analyse. Politieke beslissingen uit het verleden moeten kritisch, in de mate van het mogelijke volgens de criteria van wetenschappelijk onderzoek en wetenschappelijke geschiedschrijving, worden bekeken en beoordeeld. Het zou ook goed zijn rond belangrijke beleidsvragen meer en breder debat te voeren en meer aandacht te hebben voor de resultaten van wetenschappelijk onderzoek (waarin, het weze terloops nog maar eens herhaald, een aantal ontsporingen van het gerecht al tijdig werden opgemerkt en gemeld). Het lijkt me echter onrechtvaardig en antidemocratisch de personen die, achteraf bekeken, verkeerde beslissingen hebben genomen (of beslissingen hebben genomen die inmiddels niet meer in de smaak vallen), daarvoor persoonlijk verantwoordelijk te stellen en tot publieke boe-

tedoening te dwingen. Zou het rechtvaardig zijn de mensen die nu het autoverkeer afremmen via een andere inrichting van de openbare ruimte, op het matje te roepen indien, in de toekomst, een sterke partij van autogebruikers die maatregelen zou weten voor te stellen als een *nodeloze en verkwistende vertraging van het verkeer*, een ongeoorloofde verspilling van tijd en geld? Gaan we nu iedereen opsporen die in het verleden heeft bijgedragen tot de beslissingen die vandaag tot de fileproblemen leiden?

Personen die beleidsverantwoordelijkheid opnemen, worden in een democratie geconfronteerd met het tribunaal van het electoraat en, ongeacht het politieke regime, met het tragere, maar dikwijls ook wijzere tribunaal van de geschiedenis. Zij kunnen, als het gaat om een fout die niet juridisch, maar ethisch laakbaar is of getuigt van onaanvaardbare incompetentie, de stem van hun geweten volgen en ontslag nemen. Doen zij dat niet, dan wacht hen en hun partij het oordeel van de publieke opinie. Moet en kan aan dat geheel van voorzieningen iets worden toegevoegd? Huyse meent van wel, maar blijft daarover bijzonder vaag: "in sommige gevallen kan het volstaan dat een politicus, terugblikkend op wat er verkeerd is gelopen, verantwoording aflegt...", "in weer andere gevallen kan het antwoord de gedaante aannemen van een verontschuldiging", "...de betrokkene kan dan tijdelijk of definitief een stap opzij zetten".

Tegenover wie, voor welk soort tribunaal, moet de politicus (of zijn partij) zich verantwoorden, indien dat niet het electoraat is op het ogenblik van de verkiezingen? Een commissie van wijzen, een verzameling vergaderbeesten, vooraf geselecteerde experts, de tegenstanders van het gevolgde beleid? Welke stijl van verantwoording wordt verwacht van de politicus? Ontslaan we de politicus van verantwoordelijkheid voor alle consequenties die niet te voorzien waren? Wie gaat in dat geval beslissen over wat te voorzien was en wat niet? Gaan we een minister van volksgezondheid berispen omdat hij de aidsvorsers niet het geld heeft gegeven dat zij vroegen, als buitenlandse voorbeelden aantonen dat dit geld goed besteed zou zijn geweest? Gaan we diezelfde minister van volksgezondheid be-

rispen omdat hij zoveel geld aan kankeronderzoek heeft gegeven, zonder dat er echt overtuigende resultaten werden geboekt? Gaan we een minister van justitie berispen omdat de magistraten meer geld vroegen en dat niet kregen? Gaan we alle ministers berispen die aan de vertegenwoordigers van deze of gene instelling of sector een verhoging van het budget hebben geweigerd? Gaan we een minister berispen omdat hij de aanbevelingen vervat in een wetenschappelijk rapport niet heeft gevolgd? Respecteren we alle beslissingen waarvan de politicus beweert dat ze werden ingegeven door zijn of haar religieuze overtuiging, ideologie, gender of etnische identiteit? Ontslaan we de politicus van verantwoordelijkheid voor alle beslissingen die strookten met de voorkeur van de meerderheid? Het voorstel van Luc Huyse roept ontelbare vragen op. Het is nog erg ondoordacht en houdt daarom het gevaar in dat een kleine schare van opiniërende intellectuelen zich in de plaats van het electoraat probeert te stellen.

Democratie onwaardig

De vraag naar publieke verontschuldigen roept bij mij het gehate beeld op van de openbare biecht, een instelling die past bij fanatieke bewegingen en autoritaire regimes, maar die een democratie onwaardig is. In het diepe dal van de vertrouwenscrisis, waar onze instellingen nu doortrekken, verwachten de mensen blijkbaar dat politici zich heel bescheiden opstellen, nederig zijn, ertoe bereid zich om de haverklap te verontschuldigen. Dat inzicht is misschien nuttig voor *marketeers* die aan het imago van politici sleutelen, maar het is een zeer povere grondslag voor het ontwikkelen van instellingen die moeten zorgen voor een betere verantwoording. Het lijkt me ook een verkeerd uitgangspunt voor wie de politiek in ere wil herstellen.

Huyse is ook bijzonder onduidelijk over de omstandigheden waarin een tijdelijke of onomkeerbare stap opzij moet worden gezet. Het ontslag van de ministers Johan Vande Lanotte en Stefaan De Clerck heeft nochtans duidelijk gemaakt dat de nijldige choreografie van de stap opzij heel onrechtvaardig kan zijn. De stemming die in dit land naar aanleiding van de zaak-

Dutroux is gegroeid, maakte het ontslag van De Clerck en Vande Lanotte onvermijdelijk. Beide bleken voldoende politicus om dat te beseffen. Dat mag ons echter niet laten vergeten dat die ontslagen een toegeving zijn geweest aan de soort rechtvaardigheidscriteria en verantwoordingsisen die passen bij lynchpartijen en bij momenten van collectieve hysterie, maar niet bij een democratische rechtsstaat. De vaagheid van de voorstellen van Luc Huyse en zijn uitgesproken voorkeur voor de dramaturgie van de publieke boetedoening, wekken de indruk dat hij veeleer een toon wil zetten en een stemming scheppen, dan werken aan instellingen die een werkbare vorm van verantwoording toelaten. Verduidelijking van de juiste draagwijdte van zijn voorstellen is in elk geval gewenst. Het is immers gevaarlijk via vage, stemmingmakende voorstellen het om zich heen grijpende wantrouwen verder aan te wakkeren.

De limieten van de verantwoording

In onze samenleving wint de persoonlijke verantwoordelijkheid aan belang. Dat lijkt me sociologisch een onvermijdelijke en maatschappelijk een grotendeels wenselijke ontwikkeling. Zij houdt echter ook het gevaar op ontsporingen in. Mensen zoeken vandaag heel snel naar verantwoordelijken en schuldigen. Een racewagen die uit de bocht vliegt, een kinderkoets die kantelt, een vliegtuig dat neerstort tijdens een meeting, roepen meteen de vraag naar verantwoordelijkheid en schuld op. De bekwaamheid zelf conflicten op te lossen neemt af. Men neemt sneller een advocaat onder de arm en procedeert. Omgangsvormen worden brutaler. Steeds meer onderwijsmensen, artsen, verpleegsters en andere zorgverleners klagen over geweld. Bij de bevolking klinkt de roep voor hardere repressie en zwaardere straffen steeds luider. Onder dergelijke omstandigheden lijkt het me zinvoller en moediger een debat te voeren over de limieten van de verantwoording. De tijd is rijp om na te denken over de wijze waarop wij onze vraag naar verantwoording kunnen specificeren én beperken. Het vage voorstel dat Huyse via de krant de wereld heeft ingestuurd, geeft me het onbehaaglijke gevoel dat in feite niet wordt ge-

streeft naar een verfijning van het begrip verantwoordelijkheid. In een klimaat van onbehagen en wantrouwen wordt de politicus aangewez- en als zondebok. Dat is gemakkelijk, maar ook gevaarlijk, omdat het de indruk wekt dat de notie van verantwoordelijkheid zoals zij nu wordt gehanteerd, geen problemen stelt, enkel de gewantrouwe en zelfs verachte politici treft. We leven echter in een samenleving waarin mensen elkaar snel verantwoordelijk stellen en waarin

daarom heel wat mensen zich onbehaaglijk voelen. We moeten de notie van verantwoordelijkheid invullen op een manier die mensen, zowel in hun privélevens als in hun professionele praktijken, weer ruimte geeft om te leven en te werken, zonder zich voortdurend af te vragen hoe zij zich daarvoor zullen verantwoorden. Het chagrijnigheidsgehalte van onze samenleving ligt momenteel te hoog. Laten we proberen het te drukken.